

بررسی نقش شکل های آب بران و طرحهای مشارکت مردمی در توانمند سازی جوامع روستایی

مسلم سروستانی^۱، محمد کردانی^۲، مریم گلابی^۳، لیلا بقایی^۴

چکیده

تجربه نشان می دهد که برنامه های توسعه پایدار، از طریق برنامه هایی اثر بخش خواهد بود که نیازهای ملی را از طریق مشارکتهای مردمی پاسخ دهد. یکی از عوامل مهم موثر بر ارتقا بهره وری و گسترش مشارکتهای مردمی در فعالیتهای اقتصادی جوامع روستایی، در قالب تشکلهای منسجم بهره برداران در شرکتهای تعاونی میسر خواهد شد. روحیه تعاون و مشارکت می تواند ضمن یاری نمودن مردم در برابر مشکلات و موانع، زمینه های وحدت و یکپارچگی هر چه بیشتر مردم را نیز فراهم نماید و اراده آنان را در برنامه هایی که مختص آنان است تقویت نماید. شرکتهای تعاونی بعنوان یکی از تشکلهای مردم نهاد و مشارکت گرا دارای پتانسیل ها و قابلیتهای فراوانی جهت ایجاد اشتغال و رفع معضل بیکاری است. همچنین مطمئن ترین و موثرترین شیوه جهت برون سپاری دولت، استفاده از این تشکلهای می باشد. با عنایت به وجود مفاهیمی چون سرمایه های اجتماعی، انسانی، معنوی و فکری در شرکتهای تعاونی، همچنین با اتکاء به اصل عدالت خواهی و مردم سالاری در تعاون، تشکیل و حمایت از تعاونی های آبران را می توان رویکرد مناسب و موثر برای دستیابی به توسعه پایدار و تغییرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دانست. بنابراین هر گونه طرح و پروژه ای که برای روستاها برنامه ریزی می شود باید با مشارکت روستائیان صورت گیرد. مشارکت مردم روستایی نباید صرفاً مشارکت در اجرا باشد، بلکه تمام مراحل آن را در بر می گیرد. بر این اساس مشارکت مورد نظر تنها به دوره طراحی پروژه ها و برنامه ها مربوط نمی شود، بلکه همه مراحل مطالعات، سیاست گذاری، تصمیم گیری، ارزیابی، تأمین منابع، اجرا، نظارت و بهره برداری را در بر می گیرد. پس ضروری است ایت تشکلهای که اکثراً نوپا می باشند در ابتدای تشکیل، مورد حمایت و پشتیبانی دولت قرار گرفته تا همواره با مدیریت و عملکرد صحیح بتوانند با ارتباط با بخش دولتی خواسته ها و نظرات مردم را به آنان انتقال داده و دولت را در تصمیم گیری ها و اجرای طرحهای توسعه روستاها کمک نمایند.

واژگان کلیدی :

مشارکت، شرکت تعاونی روستایی، شکل های آب بران، تعاون، توسعه پایدار

۱- مقدمه

یکی از مباحث مهم در بحث توسعه و به خصوص توسعه پایدار، بهره گیری مناسب و بهینه از توانایی ها و استعداد های موجود در جوامع روستایی است. نواحی روستایی در کشورهای جهان سوم با اختصاص سهم قابل توجهی از تولید ناخالص ملی، اشتغال، تأمین نیازهای غذایی و تأمین ارز، و نیز محل سکونت جمعیت قابل توجهی از مردم، یک بخش مهم و برجسته در

توسعه کشورها محسوب می‌شود. امروزه بیش از نیمی از جمعیت جهان در نواحی روستایی کشورهای در حال توسعه زندگی کنند که از لحاظ وضعیت زندگی و معیشت، ضعیف‌ترین بخش از جمعیت جهان را تشکیل می‌دهند. رفع مشکلات و معضلات جوامع روستایی از طریق برنامه ریزی منظم و توسعه روستایی امکان پذیر است، به طوری که هر طرح و پروژه روستایی می‌باید از طریق مشارکت جوامع روستایی برنامه ریزی گردد.

در ارتباط با مفهوم توسعه روستایی دیدگاه‌های گوناگونی وجود دارد. از دیدگاه بانک جهانی، توسعه روستایی استراتژی است که برای بهبود زندگی اقتصادی اجتماعی گروه مشخصی از مردم که همان روستائیان فقیرند، طراحی می‌شود این استراتژی در پی گسترش منافع توسعه در بین فقیرترین افرادی است که در نواحی روستایی به دنبال امرار معاش هستند. از نظر بانک جهانی، فقرای روستایی شامل کشاورزان خرده پا، اجاره نشین‌ها و خوش نشین‌ها می‌شود (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۲).

تجربه تاریخی فرآیند توسعه در کشورهای توسعه یافته و پیشرفته، این امر را روشن ساخته که توسعه روستایی یک ضرورت بنیادی برای توسعه ملی است و می‌بایست در اولویت برنامه‌های توسعه‌ای قرار گیرد (شکوری، ۱۳۸۰). اگر قرار است توسعه در کشورهای جهان سوم نیز انجام گیرد و خود پایدار باشد باید به طور اعم از مناطق روستایی و به طور اخص از بخش کشاورزی آغاز شود، مسائل اساسی فقر گسترده، نابرابری در حال رشد، رشد سریع جمعیت و بیکاری فزاینده تماماً ریشه در رکود و اغلب سیر قهقربایی زندگی اقتصادی مناطق روستایی دارد (تودارو، ۲۰۰۲).

امروزه اهمیت توسعه روستایی و نقش حیاتی آن در پیشبرد و توسعه کشورها، بویژه کشورهای در حال رشد، بر هیچ کس پوشیده نیست. تا کنون به منظور دستیابی کشورهای در حال رشد به توسعه روستایی و کشاورزی، استراتژی‌های متفاوت و در مقاطع زمانی مختلف طرح و اجرا شده که در غالب موارد نتوانسته است اهداف توسعه را در این کشورها محقق سازد. یکی از مهم‌ترین دلایل عدم موفقیت در این راستا، عدم توجه به فعالسازی سرمایه‌های اجتماعی، توسعه منابع انسانی و توسعه مشارکتهای جمعی و مردمی در میان روستائیان و کشاورزان بوده است (امیرانی و ظریفیان، ۱۳۸۲).

در حال حاضر کشورهای در حال توسعه، بیش از پیش به همکاری، همیاری و مشارکت فعال مردم بمنظور دستیابی به توسعه پایدار نیاز دارند. هرچه میزان همکاری مردم در فرایند توسعه بیشتر باشد سرعت موفقیت در طرحها جهت دستیابی به توسعه پایدار به همان نسبت بیشتر خواهد بود.

مدیریت مشارکتی آبیاری به عنوان یک رهیافت جهانی برای بهره برداری پایدار از تأسیسات و منابع آبی، وارد کشور نیز گردیده و از این رهگذر مقامات ارشد بخش، اجرای این رهیافت را به عنوان یک ضرورت مورد تأیید و تأکید قراردادده‌اند (حیدریان ۱۳۸۳). کشاورزان نیز اصلی‌ترین عامل در مدیریت مصرف آب و تولید فرآورده‌های کشاورزی جهت دستیابی به توسعه محسوب می‌شوند و هر فرآیند و اقدامی که در شبکه‌های آبیاری و زهکشی بدون توجه به تأثیر و نقش کشاورزی انجام می‌شود، بازدهی کافی و مطلوب نخواهد داشت (World bank, 2006). تشکیل تعاونی‌های آبران یکی از راهکارهای جلب و مشارکت بهره برداران در طرحهای منابع آب و نیز ترغیب آنان به همکاری با دولت در روند اجرای برنامه‌های توسعه می‌باشد که تحقق عدالت اجتماعی و نتیجه نهایی آن، دستیابی به توسعه پایدار خواهد بود.

۲- تعاریف

روستا: روستا عمدتاً یک واحد همگن طبیعی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و کالبدی است که از یک مرکز جمعیت و محل کار و سکونت (اعم از متمرکز، پیوسته و یا پراکنده) با حوزه و قلمرو معین ثبتی و یا عرفی تشکیل می‌شود و اکثریت ساکنان شاغل دائمی آن به طور مستقیم و یا غیر مستقیم به یکی از فعالیتهای اصلی زراعی، باغداری، دامداری، صیادی، صنایع روستایی و یا ترکیبی از این فعالیتها اشتغال دارند و از آن ارتزاق می‌نمایند و پیوند فرهنگی و اجتماعی عمیقی ما بین جامعه آن برقرار است (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۲).

عمران و توسعه روستایی: عمران روستایی فرایندی است شامل افزایش مداوم توانایی مردم روستاها برای کنترل بیشتر محیط خود و توأم است با توزیع عادلانه تر منافع حاصل از این کنترل. عمران یکپارچه استراتژی مناسب دستیابی به عمران

روستایی است، استراتژی مزبور با برخورداری از حمایت و پشتیبانی تجارب میدانی قوی، بر این فرض استوار است که تنها با مشارکت یکپارچه روستاییان است که می توان به عمران یا توسعه پایدار دست یافت. توسعه روستایی را می توان عاملی در بهبود شرایط زندگی افراد متعلق به قشر کم درآمد ساکن روستا و خودکفاسازی آنان در روند توسعه کلان کشور دانست (ازکیا، ۱۳۸۱).

تعاون: تعاون را می توان نوعی کار و زندگی مشترک در سطوح گوناگون فعالیت های اجتماعی داشت (بوگاردوس، ۱۳۵۲)
شرکت تعاونی: شرکت تعاونی عبارت از اجتماعی از افراد است که با طیب خاطر و آزادانه برای رسیدن به هدفهای مشترک از طریق ایجاد سازمانی که به صورت دموکراتیک اداره می شود گردهم آمده هر یک از اعضای چنین سازمانی تأمین کردن سرمایه لازم را به نسبت معقولی تعهد می نماید و متقابلاً سهم منصفانه ای نیز از سود و زیان حاصل از کار دسته جمعی که به صورت فعالانه در آن مشارکت کرده اند نصیبشان خواهد شد (انصاری، ۱۳۸۲).

تشکل آب بران: گروه یا تشکل آب بران بطور کلی به گروهی از کشاورزان اطلاق می شود که معمولاً در یک واحد، بخش یا حوزه آبیاری بصورت یک گروه و تشکل رسمی اداره و مدیریت بخش هایی از شبکه آبیاری را به عهده دارند. این گروه کشاورزان به نام های گوناگونی از قبیل گروه آب بران، سازمان آب بران و اتحادیه آبیاری نامیده می شود (حیدریان، ۱۳۸۶).
توسعه پایدار: واژه " توسعه پایدار" از دو کلمه توسعه و پایدار به دست آمده است لذا پایداری در آن به عنوان یک جزء اساسی و جدید مطرح است و در کنار هم بیانگر یک مفهوم و تعریف دیگری از توسعه است. بر اساس تعریف بروتلند، توسعه پایدار، روند دستیابی به نیازهای نسل حاضر بدون متاثر ساختن ظرفیت های نسل آتی جهت دستیابی به نیازهایشان است.

۳- تاریخچه و پیشینه تعاون

تشکلهای و سازمانهای مردمی در ایران از قدمت تاریخی و پشتوانه فرهنگی نیرومندی برخوردارند اگر چه پژوهشهای تاریخی در این زمینه بسیار اندک است ، ولی می توان گفت که فرهنگ یاریگری در ایران که بر اساس تشکلهای مردمی است ، سابقه ای طولانی دارد . در روستاهای ایران نیز مشارکت مردمی از دیر باز به اشکال مختلف از جمله همیاری در برداشت محصول ، دفع آفات ، کمک رسانی در هنگام وقوع بلاهای طبیعی وجود داشته است اما می توان گفت که یکی از کارآمدترین و مهم ترین اشکال همیاری در روستاهای ایران « بنه» بوده است . بنه ها به عنوان یک سازمان اجتماعی و مردمی برای تولید محصولات کشاورزی با میزان اراضی و حق آب (سهم آب) معین و مدیریت نیمه سازمان یافته در طول زمان تکامل پیدا کردند (ازکیا، ۱۳۷۴).

آغاز تعاون رسمی در ایران را می توان از حیث عنوان موادی در قانون تجارت سال ۱۳۰۳ شمسی دانست . اما از لحاظ تشکیل و ثبت و فعالیت های رسمی تعاونی ، می توان سال ۱۳۱۴ را آغاز فعالیت تعاونی در ایران دانست . زیرا در این سال توسط دولت اقدام به تشکیل نخستین شرکت تعاونی روستایی در منطقه ی داورآباد گرمسار گردید. مبنای تشکیل شرکت فوق قانون تجارت سال ۱۳۱۱ بود که در چند ماده بحثی از شرکت های تعاونی آورده بود. (حسنی، ۱۳۶۳)

تعاونی های روستائی پس از انجام اصلاحات ارضی در سال ۱۳۴۱ در جهت حمایت از کشاورزان و تولید کنندگان که صاحب اراضی شده بودند شکل گرفت و پا به عرصه روستا گذاشت. درک نیاز مشارکت مردمی، استفاده از منابع مالی اندک که توسط اعضا اندوخته می گردد و لزوم استفاده بهینه از عامل مدیریت روستایی مورد نظر موجب گردید که در روستاها، شرکتهای تعاونی روستایی و کشاورزی تاسیس گردد.

همچنین در ایران تشکل و مشارکت بهره برداران آب کشاورزی، از پیشینه ای کهن برخوردار است. تشکلهای بهره برداران از آب در قالب بنه، کته، خیش و ساختارهای مشابه آن تشکیل می شد و کشاورزان در مصرف آب مدیریت می نمودند. سرانجام در سال ۱۳۷۰ بخش آب و کشاورزی، جلب مشارکت مصرف کنندگان آب را در بهره برداری و نگهداری شبکه های آبیاری در دستور کار خود قرار داد و تشکیل شرکتهای بهره برداری از شبکه های آبیاری که در پی توافق بین وزارتخانه های نیرو و کشاورزی و سازمان برنامه و بودجه انجام گردید.

۴- مشارکت و توسعه پایدار روستایی

روستاها به عنوان یکی از بخشهای مولد، حیاتی و خودکفای کشور که بیش از ۳۰ درصد جمعیت را در خود جای داده است در جهت اجرای سیاست گسترش مشارکت مردم در برنامه‌های توسعه، می‌تواند نقش موثر و بسزایی داشته باشد. و به دلیل بسترها و قابلیت‌هایی که در محیط روستایی وجود دارد، توانایی تشکیل وسازماندهی نهادهای مردمی در زمینه‌ها و موضوعات متعددی را داراست.

توسعه پایدار محیطی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، نهادی و سیاسی مضمون جدایی‌ناپذیر توسعه روستایی است و برنامه‌ریزی توسعه، تفکر و عملی است سنجیده به همراه مجموعه‌ای از فعالیت‌ها و اقدامات هدفمند که منجر به تحقق اهداف توسعه می‌گردد (بهزادنسب، ۱۳۸۳). امروزه توسعه به عنوان یک فرآیند، مهم‌ترین بحث کشورها، بویژه کشورهای در حال توسعه است. تحقق پیشرفت و توسعه کشورها نیز مستلزم بهره‌گیری از استعداد و توان و حضور فعالانه مردم و مشارکت آنها در مراحل توسعه است. به طوری که توسعه و مشارکت را امری در هم تنیده دانسته‌اند، و فرآیند توسعه وقتی با ثبات و موفقیت همراه می‌دانند که با افزایش مشارکت مردم توأم باشد (مقنی زاده، ۱۳۸۰).

مسئله مشارکت روستاییان در برنامه‌های توسعه روستایی موضوعی است که نقطه آغاز آن به دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ بر می‌گردد. رشد و گسترش راهبردهای توسعه مبتنی بر رشد اقتصادی و صنعتی شدن کشورهای مغرب زمین و اتخاذ چنین استراتژی در بسیاری از کشورهای جهان سوم، موجب شد تا پیامدهای منفی مانند مهاجرت و جابجایی شدید جمعیتی، افزایش شکاف بین مناطق شهری و روستایی و غیره حادث شود. در نتیجه بسیاری از کشورها و تنورسین‌های توسعه، درصدد برآمدند تا نسبت به رهیافت‌های اتخاذ شده تجدید نظر نمایند و تلاش‌هایی صورت گرفت تا کسانی را که در نتیجه این فرآیند توسعه و برنامه‌ریزی (از بالا و پایین) ضروری شده بودند در جهت اراده ملی متشکل شدند. از این رو موضوع مشارکت روستاییان و مکانیزم‌های جلب و به کارگیری آنها در برنامه‌های توسعه روستایی مورد توجه واقع گردید. و مفهوم جدیدی از توسعه با عنوان توسعه مشارکتی وارد ادبیات توسعه شد (پاپلی یزدی، ۱۳۸۱)

اهمیت فعالیتهای گروهی در زمینه‌های مختلف از جمله کشاورزی، مدیریت منابع طبیعی و برنامه‌های توسعه روستایی در کشورهای در حال توسعه به اثبات رسیده است (Menizen, 2004). بنابراین به منظور توسعه و مدیریت پایدار منابع آب، درگیر نمودن عموم جامعه امری حیاتی می‌باشد، پس ضروری است که درخط مشی‌های مرتبط با مدیریت منابع طبیعی از جمله آب، از دانش تجربه و نظرات جوامع بومی که بهره‌برداران کلیدی درحفاظت از منابع هستند، استفاده شود که این هدف از طریق مشارکت عموم جامعه حاصل خواهدشد (Madulu, 2003).

مشارکت مردمی رهیافتی جهت افزایش ظرفیت‌های محلی و توسعه‌ای اختیارات مردمی می‌باشد. مشارکت مردمی همچنین یک عامل مهم تسهیل‌کننده‌ای است که سایر نتایج از جمله مصرف بهینه آب، سود دهی اقتصادی، درصد جمعیت تحت پوشش، دسترسی یکسان به منابع آب و اثرات محیطی را تحت تاثیر قرار می‌دهد (Naragan, 1995). همچنین مشارکت به عنوان یک وسیله مناسب جهت تشویق و ترغیب مردم مخصوصاً روستاییان درجهت توسعه و آبادانی مناطق زندگی‌شان است و باعث می‌شود که روستاییان با شوق و اشتیاق بیشتری در به ثمر رساندن پروژه‌ها و طرح‌ها کوشش نمایند و با حس مالکیت طرح‌ها در استفاده و نگهداری صحیح از آنها کوشا باشند.

طرح‌های توسعه روستایی هم از لحاظ ماهیت طرح‌ها و هم محدودیت امکانات و منابع دولتی، نیازمند مشارکت مردم در تمامی ابعاد هستند. در حقیقت مردم هم وسیله توسعه و هم هدف آن می‌باشند. مشارکت در حکم ابزاری برای گسترش و توزیع دوباره فرصت‌ها با هدف اتخاذ تصمیم‌های گروهی، همیاری در توسعه و بهره‌مندی همگانی از فوائد آن است. مشارکت مردم در طرح‌ها می‌تواند در تمامی مراحل مختلف تصمیم‌گیری، اجرا، بهره‌برداری وجود داشته باشد. بنابراین می‌بایست بستر جلب مشارکت گسترده مردم را در طرح‌های توسعه روستایی فراهم آورد.

بطور کلی مشارکت مردم در طرح‌های روستایی اهداف و محورهای زیر را دنبال می‌کند:

- سهم نمودن مردم در کلیه مراحل تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی، ساخت و اجرا و بهره‌برداری از طرح‌ها
- حفظ و نگهداری تاسیسات ایجاد شده توسط بهره‌برداران
- افزایش درآمد روستاییان و جلوگیری از مهاجرت آنان

- تاکید بیشتر بر نیازهای مردم
- اشتغال زایی در بخش کشاورزی
- کاهش بار مالی دولت
- کاهش هزینه‌های مردم و در مقابل افزایش درآمدهای آنان
- ایجاد حس اعتماد در بین افراد
- افزایش آگاهی‌های مردم و کاهش زمان و هزینه طرح‌ها و پروژه‌ها
- بهره برداری اقتصادی از فعالیتهای مختلف کشاورزی
- ارتقای سطوح توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در روستا
- در نهایت رشد و توسعه روستا و شکوفایی اقتصاد ملی

۵- ضرورت ایجاد تعاونی‌های روستایی و تشکل‌های آب بران

تجربیات در برخی از کشورها نشان داده است که اگر برنامه ریزی جوامع روستایی بدون مشارکت مردم در نظر گرفته شود منجر به توسعه هدفمند و پایدار نخواهد شد. بنابراین استفاده از توسعه مشارکتی اجتناب ناپذیر خواهد بود. توسعه مشارکتی نیز وجود یک سازمان یا نهاد مشارکتی را می طلبد. تا مردم را برای مشارکت و حضورشان در آن جامعه متشکل و انسجام نماید. یکی از این سازمان‌ها، تعاونی‌ها هستند. از فعالیتهای مهم تعاونی‌ها حفظ، ایجاد و پایداری مشارکت مردم در تمامی امور روستایی است اگر روستاییان به علت عدم مشارکت، از انجام کارها و امور مربوط به روستا صرف نظر کنند این موضوع باعث می شود که طرح‌ها و برنامه‌های دستگاه‌های اجرایی و دولت منجر به اجرا نگردیده و یا به کندی اجرا شوند. می توان تعاونی‌ها و سازمانهای خدمات‌گرای تولیدی را "سازمانهای غیر دولتی اقتصادی" اتلاق کرد. تجربه نشان داده است که وجود این قبیل سازمانها برای توسعه و جلب و تعمیق مشارکت، حیاتی تر از سازمانهای غیر دولتی خیریه است (مقنی زاده، ۱۳۸۰).

بطور کلی قانون اساسی، بخش کشاورزی را محور توسعه عنوان و اهداف این بخش را در راستای خود کفایی و توسعه اقتصادی، در استفاده از تمامی امکانات ملی و پتانسیل و ظرفیتهای روستاها ذکر نموده است. در اصول ۴۳ و ۴۴ قانون اساسی تعاون را جهت تحقق عدالت اقتصادی بر پایه انسان محوری مطرح نموده است. در اصل ۴۳ جهت دستیابی به اهدافی از جمله تامین استقلال اقتصادی جامعه، ریشه کن کردن فقر و محرومیت و برآوردن نیازهای انسان در جریان رشد، ضوابطی برای اقتصاد جمهوری اسلامی ایران تعیین گردیده است. تامین شرایط و امکانات کار برای همه بمنظور رسیدن به اشتغال کامل و قراردادن وسایل کار در اختیار همه کسانی که قادر به کارند ولی وسایل کار ندارند در شکل تعاونی از راه وام بدون بهره یا هر راه مشروع دیگر که نه به تمرکز و تداول ثروت در دست افراد و گروههای خاص منتهی شود و نه دولت را بصورت یک کارفرمای بزرگ مطلق در آورد. همچنین در اصل ۴۴ قانون اساسی به روشنی آمده است که نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران بر پایه سه بخش دولتی، تعاونی و خصوصی با برنامه ریزی صحیح و منظم استوار است در همین اصل، محدود شدن فعالیتهای بخش دولتی در چارچوب معین و همچنین مکمل فعالیتهای دولتی و تعاونی قرار گرفتن بخش خصوصی، وسعت قلمرو بخش تعاونی را به خوبی نشان می دهد. (قانون اساسی، اصل ۴۳ و ۴۴).

بطور کلی اهداف ایجاد تعاونی‌ها بشرح ذیل می باشد:

- تامین و توزیع نهاده‌های مورد نیاز بهره برداران
- سهام نمودن مردم در کلیه مراحل تصمیم‌گیری، برنامه ریزی، ساخت و اجرا و بهره برداری
- واگذاری کار به بخش خصوصی در راستای نیل به اهداف اصل ۴۴ قانون اساسی
- بهبود میزان مشارکت کشاورزان و تسریع در بهره برداری از پروژه‌ها در مناطق روستایی
- کاهش تصدی گری دولت در امر توسعه طرحها و ایجاد بسترهای مناسب برای واگذاری امور دولتی به تعاونی‌ها
- امکان ایجاد اشتغال پایدار به جهت امکان تعامل بهره برداران برای بالا بردن استفاده از توانمندیها و خلاقیت‌ها

- بوجود آمدن هماهنگی وهمدلی در میان بهره برداران که بی شک نقش موثری در موفقیت طرحها دارد.
 - دادن فرصت به بخش خصوصی جهت بروز استعدادهای نهفته و خارق العاده در این بخش
 - بوجود آمدن امکان مشارکت مالی و فکری بهره برداران در امر ایجاد اشتغال و بهره برداری از طرحها
- از آنجایی که مدیریت شبکه های آبیاری و زهکشی از سه طریق بخش عمومی یا دولتی، بخش خصوصی و انجمن های آب بران امکان پذیر می باشد (نجفی ، ۱۳۷۸) بنابراین ایجاد تعاونی های آب بران از اهمیت و جایگاه ویژه ای در این عرصه برخوردار است. هدف از ایجاد انجمن های آب بران ، فراهم نمودن سازوکارهای لازم جهت افزایش مشارکت کشاورزان در تصمیم گیری ها و مدیریت آب کشاورزی است (Salmon, 1997) چرا که این تشکل ها براساس سازماندهی بهره برداران در چارچوبی قانونی ایجاد می گردند تا بتوانند از طریق آنها مدیریت، احداث، بهره برداری، توسعه و نگهداری از شبکه های آبیاری و زهکشی را به گونه ای اثربخش و سازنده در دست گیرند (Shrama, 2002). بنابراین هدف اصلی از ایجاد تشکلهای آب بران آن است که از طریق یک فرایند مشارکتی که در آن کشاورزان در تصمیم گیری های مدیریتی مربوط به آب آبیاری اراضی نقش اساسی را ایفا می کنند از آب موجود و در دسترس استفاده بهینه بعمل آید. به این فرایند مشارکتی اغلب مدیریت مشارکتی آبیاری اطلاق می شود.

۶- موانع و محدودیت های مشارکت مردم در طرحها

مهمترین راهکار عملی دنیای امروز، سپردن کارها به مردم و استفاده از توان اجرایی و اقتصادی آنان می باشد. با دخیل شدن بهره برداران در طرح ها، بسیاری از چالشها و مقاومت های اجتماعی کاهش یافته و بهره برداران از نزدیک در جریان اهداف و مزایای اجرای طرح ها قرار می گیرند. توجه به مسایل اجتماعی در کنار مسایل مختلف دیگر از جمله اقتصادی، فنی، محیطی و حقوقی امری ضروری است. بنابراین تاکید بر مشارکت کشاورزان در طرح های عمرانی می تواند نقش مهمی ایفا نماید و بکارگیری روشهای مختلف جلب مشارکت کشاورزان و ارتقاء دانش نگرش آنان می تواند یکی از راهکارهای عمده در اجرای صحیح برنامه ها محسوب شود. با توجه به تجارب موجود مشخص می شود علی رغم تاکید در جلب مشارکت مردمی توسط سیاست گذاران و برنامه ریزان دولتی در عمل موانعی در این زمینه وجود دارد.

ضعف انتقال پذیری، فقدان بینش خطرپذیری، ناهماهنگی در بخش مدیریتی، عدم توجه به مسایل فرهنگی و اجتماعی کشاورزان، وجود ضعف در ساختار صنفی کشاورزان، نبود قوانین حمایتی از تشکل ها و حمایت اندک و تعریف نشده سازمان های متولی، از دیگر محدودیت ها و موانع موجود در مسیر مشارکت کشاورزان در طرحها می باشد.

عدم توانایی بخش دولتی و تجارب ناموفق در بهره برداری بهینه از تاسیسات موجب شد که بخش دولتی، نسبت به واگذاری مسئولیت ها به بهره برداران متمایل گردد. در صورتی که تعاونی های متشکل از بهره برداران به حال خود رها شوند و مورد حمایت و پشتیبانی قرار نگیرند، تبعات و خسارات شدیدی بر پروژه ها وارد خواهد شد. بنابراین حمایت و پشتیبانی از تشکل های مردم نهاد در بخش کشاورزی می بایست بطور جدی مورد توجه قرار گرفته و به عنوان جایگزین گسترش مسئولیت های دولت در تولید و توزیع و بهره برداری مدنظر باشد. در همین راستا بخش دولتی می باید از تشکل ها و تعاونی های ایجاد شده در محدوده طرحها، سازماندهی، حمایت و پشتیبانی نماید.

بطور کلی مشکلات و موانع مشارکت مردم در طرحها در چارچوب موارد زیر دسته بندی شده اند:

- عدم هماهنگی فعالیت های سازمان ها و ادارات مرتبط با کشاورزی
- تعدد قومیت طایفه در جوامع روستایی
- مشکلات فرهنگی حاکم بر جامعه روستائی و کشاورزی
- مشکلات اجتماعی نظیر اختلافات قومی و محلی، بدبینی بهره برداران نسبت به طرحها، کارشکنی افراد پرنفوذ و ...
- مشکلات حقوقی و اعتباری
- مشکلات فنی و اجرایی
- عدم وجود معیارها و ملاکهای مناسب بمنظور مشارکت مردم محدوده طرحها

برداشتن موانع موجود در طی فرآیند جلب مشارکت، مقوله ای است که صرفاً بر اساس فرهنگ سازی محض در جامعه روستایی و کشاورزی میسر نخواهد شد بلکه نیاز به تجدید نظر در عملکرد کلیه متولیان مربوطه اعم از دستگاههای اجرایی، بانکهای طرف قرار داد، شرکت‌های مهندسان مشاور به عنوان تیمهای متخصص و سایر نهادهای مرتبط با اهداف اصلاح نگرش به عملکرد گذشته خود را دارد (خوشاب، ۱۳۸۵).

بنابراین تبعات و پیامدهای عدم مشارکت مردم در طرحها که ناشی از عدم توجه و برطرف نمودن مشکلات و موانع مشارکت می باشند بشرح زیر جمع‌بندی شده است:

- افزایش مشکلات اجتماعی در اجراء و بهره برداری از طرح
- بی میلی کشاورزان به مشارکت در بهره برداری از طرحها
- مستهلک شدن زود هنگام تاسیسات
- اختلال در کارایی پروژه ها
- افزایش هزینه های بهره برداری و نگهداری طرحها
- طولانی شدن زمان اجرای طرح و تأخیر در بهره برداری
- تضاد و بیگانگی بین کشاورزان و مدیریت طرحها
- تحمیل بار مالی به دولت به علت افزایش هزینه های اجرائی

۷- راهبردها و راهکارهای موثر

از آنجایی که بر اساس سند چشم انداز کشور، سیاست های کلی برنامه چهارم که نخستین برنامه از برنامه های دوران بیست ساله است اهداف ذیل را دنبال می کند:

- رفع محرومیت ها به ویژه محرومیت در مناطق روستایی کشور
- هویت بخشی به سیمای روستا
- ایجاد ساز و کار مناسب برای رشد بهره وری عوامل تولید
- ارتقای سطح درآمد و زندگی روستاییان و کشاورزان و رفع فقر با تقویت زیرساخت های مناسب تولید و تنوع بخشی و گسترش فعالیت های تکمیلی به ویژه صنایع تبدیلی و کوچک و خدمات نوین

بنابراین هر گونه طرح و پروژه ای که برای روستاها برنامه ریزی می شود باید با مشارکت روستائیان صورت گیرد. مشارکت مردم روستایی صرفاً مشارکت در اجرا نمی باشد، بلکه تمام مراحل آن را در بر می گیرد. بر این اساس مشارکت مورد نظر تنها به دوره طراحی برنامه مربوط نمی شود، بلکه همه مراحل مطالعات، هدف گذاری، سیاست گذاری، ارزیابی، تأمین منابع، اجراء نظارت و ارزشیابی و بهره برداری را در بر می گیرد.

جهت ایجاد و تشکیل سازمان های مردم نهاد و مشارکت گرا در روستاها راهکارها و راهبردهای زیر پیشنهاد می شود:

- همکاری، حمایت و پشتیبانی قانونی بخش های دولتی از شرکتهای تعاونی با بسترسازی های لازم جهت تشکیل و توسعه تعاونی ها

• بهره برداری از رهیافت های مشارکتی جهت دستیابی به اهداف توسعه پایدار در جوامع روستایی

• توسعه فرهنگی و فرهنگ سازی در این زمینه

• توانمند سازی تشکلهای از طریق مسئولیت پذیری، افزایش اعتماد به نفس، آموزش و مهارت مدیریت به تعاونی ها

• آموزش های لازم جهت پرورش نیروی انسانی مورد نیاز تعاونی ها

از آنجاییکه مشارکت یک فرآیند اجتماعی است که ریشه در بعد روانی و اجتماعی دارد، بنابراین جهت ترغیب مردم به مشارکت، استفاده از کارشناسان مجرب و آشنا به رسوم منطقه از راهبردها و راهکارهای موثر و ایجاد رضایتمندی در بهره برداران در افزایش میزان همکاری و جلب مشارکت آنان می باشد. از سوی دیگر مطالعه و جمع بندی تحقیقات و پژوهش های

انجام یافته نشان می دهد که میزان مشارکت بهره برداران در طرحها بستگی به وضعیت اجتماعی، فرهنگی، سن، درک و آگاهی بهره برداران، همسو نمودن سازمان های دست اندرکار، اعتماد کشاورزان به طرحهای ارائه شده توسط دستگاههای اجرایی، هزینه مالی مشارکت و نیروهای متخصص دارد.

۸- نتیجه گیری

به دلیل ارتقاء توسعه کشاورزی و ظرفیتهای تولیدی، توزیع بهینه جمعیت، عدالت اجتماعی و انسانی توجه به توسعه روستایی از جایگاه و اهمیت ویژه ای برخوردار است. به اعتقاد اکثر دانشمندان و کارشناسان مسائل توسعه ای مهمترین مشکلات ساختاری بخش کشاورزی و توسعه روستاهای کشور عدم مشارکت بهره برداران در برنامه ریزی، تصمیم گیری و سیاست گذاری های طرحها و پروژه ها می باشد. لذا ایجاد سازمانهای مردم نهاد تشکیل تعاونی های تولید روستائی در این مناطق اجتناب ناپذیر می باشد. تشکل تعاونی های آبران یکی از راهکارهای جلب و مشارکت بهره برداران در طرحهای منابع آب و نیز ترغیب آنان به همکاری با دولت در روند اجرای برنامه های توسعه می باشد که تحقق عدالت اجتماعی و نتیجه نهایی آن، دستیابی به توسعه پایدار خواهد بود. از آنجایی که ایجاد تشکل های آب بران بمنظور ظرفیت سازی و ایجاد زیرساختهای اجتماعی در مناطق روستایی دارای اهمیت و توجه ویژه ای است. بنابراین موفقیت و کارایی این تعاونی ها، نیازمند حمایت و پشتیبانی از آنها را دارد، پس به منظور پویایی و پایداری این تعاونی ها، می باید به بستر سازی و زمینه یابی تشکلهای جهت حضور در تصمیم گیری ها و مدیریت پروژه ها، توجه نمود. تجارب موجود در بخش کشاورزی نشان می دهد که شرط برقراری مشارکت در بین بهره برداران وجود یک سازمان و یا تشکل می باشد. در همین راستا زمینه سازی ایجاد تشکلهای آب بران، توانمندسازی جهت ایجاد خود باوری و تقویت روحیه مشارکتی بهره برداران به منظور حضور در تصمیم گیری و تصمیم سازی از مواردی است که می باید مورد توجه جدی قرار گیرد.

شرکتهای تعاونی روستایی به عنوان نهادهایی که حقوق بهره برداران را در بخش روستایی و کشاورزی اداره و مدیریت می کنند، ابزار بسیار مؤثری برای ارتباط مستقیم با دستگاههای دولتی مرتبط در این بخشها به حساب می آیند و می توانند آنها را در برابر نیازهای روستائیان پاسخگو نمایند. تعاونی ها در مناطق روستایی با اثرگذاری بر وضعیت اقتصادی اجتماعی روستا می توانند تأثیرات کاملاً مثبت و بارز و مشخصی در توسعه مناطق روستایی داشته باشند و می توانند موجب افزایش کارایی و راندمان مدیریت دولت در بخش توسعه روستایی شوند. با ایجاد چنین تشکلهای مردمی در روستاها در حقیقت به مفهوم نهادینه نمودن مردم سالاری، واگذاری کار به مردم، کاهش هزینه ها و مسئولیت های دولت در برابر مدیریت روستاها و جلب مشارکتهای مردمی در فعالیتهای عمرانی و توسعه ای روستاها می شود. حضور مردم در طرح ها در قالب تشکل های منسجم، منجر به موفقیت و پیشرفت اجرای طرحها خواهد شد و بسیاری از چالش ها و مقاومت های اجتماعی را کاهش می دهد. این امر در صورتی که با لحاظ مسایل اجتماعی در کنار مسایل مختلف دیگر از جمله اقتصادی، فنی، محیطی و حقوقی صورت گیرد نتایج چشمگیری خواهد داشت. لذا ضروری است با آسیب شناسی ساختار و عملکرد این تشکلهای فرصتها و چالشها و نقاط ضعف و قوت آنها را شناسایی نموده با یک حرکت نظام مند در ایجاد و گسترش تشکلهای مردمی در سطح روستاها با عنایت به نیازها و ضرورتهای هر روستا به حمایت و تشویق عملی اقدام گردد.

تحقق مفاد اصول ۴۳ و ۴۴ قانون اساسی، با بکار گیری ظرفیتهای، قابلیتها و توانمندیهای جامعه از طریق سازماندهی، آموزش، ارائه تسهیلات، تامین امکانات و نیز سرعت بخشیدن به روند سرمایه گذاری در عرصه های تولید، بستر مناسب بمنظور رشد اشتغال را در کشور فراهم می آورند. بنابراین یکی از مهمترین اهداف توسعه اقتصادی کشور اشتغالزایی از طریق ایجاد تعاونی ها می باشد. این موضوع موجب کاهش بیکاری، افزایش بهره وری، افزایش درآمد و بهبود وضعیت اقتصادی مردم می گردد.

سپاسگزاری

بدینوسیله از معاونت محترم حفاظت و بهره برداری سازمان آقای مهندس داوری دهکردی که همواره از رهنمودها و تجارب ارزشمند ایشان بهره گرفته ایم و همچنین از دیگر همکاران زحمتکش و به طور خاص از دفتر تحقیقات و استانداردهای آب سازمان آب و برق خوزستان که ما را مورد حمایت و تشویق قرار داده اند تا در راستای اهداف نظام مقدس

جمهوری اسلامی ایران گام برداشته و موجبات رشد و شکوفایی و توسعه و عمران پایدار این استان را فراهم می نمایند تشکر و قدردانی می شود.

مراجع:

- ۱- انصاری ، ح.، ۱۳۸۲. مبانی تعاون (رشته علوم اجتماعی)، چاپ یازدهم ، دانشگاه پیام نور.
- ۲- ازکیا،مصطفی(۱۳۷۴). مقدمه ای بر جامعه شناسی توسعه روستایی. انتشارات اطلاعات ۱۳۸۱.
- ۳- امیرانی و ظریفیان، محمدهادی و شاپور (۱۳۸۲). «نقش سازمانهای غیردولتی در روند ترویج و توسعه روستایی». ماهنامه جهاد. شماره ۲۵۷. خرداد و تیر ۱۳۸۲.
- ۴- بهزاد نسب، جانعلی (۱۳۸۳)، تحلیل مکانی- فضایی رویکرد برنامه ریزی ارتباطی در توسعه دارای طرح بهسازی (هادی) استان تهران. رساله دکتری. دانشکده علوم انسانی. دانشگاه تربیت مدرس.
- ۵- پاپلی یزدی، محمدحسین ؛ نظریه های توسعه روستایی ،تهران ، ۱۳۸۱ .
- ۶- تودارو، مایکل (۱۳۸۳). توسعه اقتصادی در جهان سوم. ترجمه غلامعلی فرجادی، مؤسسه عالی پژوهش در توسعه. انتشارات کوهسار.
- ۷- حسنی ، حسن. حقوق تعاون ، شرکت های تعاونی ، جلد اول ، تهران ، ۱۳۶۳.
- ۸- حیدریان، سیداحمد، گروه کار مشارکت آب بران در مدیریت شبکه های آبیاری و زهکشی، انتقال مدیریت آبیاری مبانی و روش شناسی، کمیته ملی آبیاری و زهکشی ایران، ۱۳۸۶
- ۹- خوشاب، افراسیاب، ونمازی ،ع.۱۳۸۵. بررسی علل عدم استقبال کشاورزان از طرحهای مشارکت مردمی. اولین همایش ملی مدیریت شبکه های آبیاری و زهکشی ، دانشگاه چمران . صص.۱۶۵۴-۱۶۴۹.
- ۱۰- شفیق، مسعود، عمران روستایی در ایران، صفحه ۶
- ۱۱- شکوری، علی (۱۳۷۰)، «پژوهشی در توسعه و نابرابری در مناطق روستایی. پژوهشهای جغرافیایی»، شماره ۴۱. اسفند ۱۳۸۰.
- ۱۲- مقنی زاده، محمدحسن (۱۳۸۰). «سازمانهای غیردولتی نهادی برای سازماندهی مشارکت در جامعه مدنی». مجموعه مقالات نقش و جایگاه سازمانهای غیردولتی در عرصه فعالیتهای ملی و بین المللی تهران. دفتر مطالعات و تحقیقات سیاسی وزارت کشور.
- ۱۳- مطیعی لنگرودی، ح.، ۱۳۸۲، برنامه ریزی روستایی با تأکید بر ایران، انتشارات جهاد دانشگاهی، مشهد، ص ۸۲.
- ۱۴- نجفی، ب. ۱۳۷۸. مدیریت آبیاری مشارکتی: مفاهیم، چارچوب و تجربیات جهانی، مجموعه مقالات اولین گردهمایی علمی و کاربردی اهمیت مدیریت شبکه های آبیاری و زهکشی. مؤسسه پژوهشهای برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی ، تهران ، صص: ۷۹-۶۳.
- 16-Salman,M.A.1997. The legal framework for water users;associations. World Bank,Washington DC.Technical paper No.360.
- 17-Shrama,K.R.2002.An overview of irrigation management transfer in Nepal.International Commission on Irrigation and Drainage,18 Xongress,Montreal.
- 18- World Bank (2006). Sustainable land management :challenges, opportunities and trade-offs Washington, Dc20433,p:14.www..siteresources.world bank . org/in TRAD Resources/ ustainable-land- management-ebook-pdf.
- 19-Menizen-Dick,R., Digregorio,M and Mccathy,N.(2004). Methods for studing collective action in rural development in agriculture , system 82,197-214.
- 20-Dungumaro , E.W., Madulu,N.(2003). Pablic participation in integrated water resources management : the case of Tanzania, Physic and chemistry of the earth28,1009-1014.
- 21-Naragan Deepa ,(1995) “the contribution of people articipation”:Evidence from 121Rural water supply Projects ,ESD (Environ mentally Sustainable Development Occational Paper Series No01), the world Bank . Washington D.C